

Kitap Tanıtımı ve Tenkitler

Ahmet Türkan, **Osmanlı'da Kripto Hıristiyanlar**,
(İstanbul: Kitabevi, 2012), 178 s.

Araştırmalarını daha çok Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler ve Papalık üzerine yoğunlaştırmış olan yazar, "İstanbul'da Ermeni Cemaatleri Arasındaki Dini ve İdari İhtilaflar ve Tartışmalar" isimli teziyle doktor unvanına sahip olmuştur.

Yazarın "Osmanlı'da Kripto Hıristiyanlar" isimli eseri giriş dâhil olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Yazar eserin giriş bölümünde, konuyla ilgili terimlerin anlamlarını ve İslam dinini terk edenlerle ilgili fikhî konulara değinmektedir. Böylece yazar, okuyucunun ilerleyen bölümlerde karşılaşılacağı bir kısım terimlerin ve Osmanlı yönetiminin din değıştirmelere karşı bakış açısını şekillendiren temel dini meselelerin daha iyi kavranılmasına kolaylık sağlamış oluyor. Giriş bölümünde aynı zamanda Avrupa'daki farklı inançlar konusunda, Avrupa'nın dini ve siyasi güç merkezlerinin tutumuna da değinen ve örnekler veren yazar, Avrupalıların din özgürlüğü konusunda Osmanlı yönetimine yapmış oldukları baskılara değinmektedir. Ayrıca Avrupalıların din öz-

gürlüğü konusunda içine düştükleri çelişkili uygulamaları da göz önüne sermektedir.

Yazar eserin esas konusu olan ve yıkılışına kadar Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtan Kripto (gizli) Hıristiyanların ortaya çıkışının nedenlerini birinci bölümde izah etmeye çalışmıştır. Bu temel nedenler arasında özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan siyasi, sosyal, ekonomik, dini vb. alanlardaki değişimin bazı Osmanlı vatandaşlarının din değiştirmeleri üzerindeki etkisine dikkat çekilmiştir. Yazar burada, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri Müslümanların hâkim millet konumuna vurgu yapmış, hâkim sınıfın avantajlarından faydalanmak için gayrimüslim tebaanın çok erken dönemden itibaren görünüşte Müslüman olduğunu belirtmiştir. Müslüman gözüken Kripto Hıristiyanların hâkim millet statüsünden rahatça faydalandıkları ifade edilmiştir. Yazar, iktidarın nimetlerinden yararlanma amaçlı olup, gerçekte var olan fakat gün yüzüne çıkmayan bu oluşumların, Tanzimat'ın getirdiği tüm tebaanın eşitliği ilkesi ile yeni bir sürece girdiğini ileri sürmüştür. Zira Tanzimat, Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün gayrimüslimler için ırk ve mezhep farkı olmaksızın eşitlik getiriyor, diğer din mensupları ile Müslümanlar arasındaki farklılıkları kaldırıyordu. Yazara göre bu eşitlik ilkesi ile Müslümanların hâkim sınıf ayrıcalıkları ve avantajları ortadan kalkmakta ve Müslüman olmak cazibesini kaybetmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak da Müslüman gözüken Kripto Hıristiyanlar, gerçek inançlarını açığa vurmaya başladılar. Zira Müslüman gözüke de, aslında Hıristiyanlık inancını gizli olarak yaşayan bu grupların daha fazla gerçek dinlerini saklamalarına gerek kalmamıştı.

Yazar bunun dışında, misyoner faaliyetlerinin de Kripto Hıristiyanların gerçek inançlarını ortaya koymalarında teşvik edici bir etki yaptığını ortaya koymuştur. Eserde misyoner faaliyetlerinin seyri açısından önemli bir noktaya da dikkat çekilmiştir. Şöyle ki, cemaat liderlerinin istekleri doğrultusunda 1834 yılında gayrimüslimlerin din ve mezhep değiştirmelerini yasaklayan bir yasa çıkarıldığı, ancak Protestanların koruyuculuğunu üstlenen İngilizlerin

baskısı sonucunda yasak 1844’de kaldırıldığı ifade edilmiştir. Bu durum gerek gayrimüslim cemaatleri gerekse gizli Hıristiyan grupları misyonerlerin propagandasına daha açık hâle getirdiği belgelerle ortaya konulmuştur. Tanzimat’ın ilk yıllarında gerçek inançlarını cılız bir sesle açığa çıkarmaya başlayan ve daha çok münferit hareketler halinde olan din veya mezhep değiştirmelerine Osmanlı yönetiminin bakışını yazar, konuyla ilgili yapılmış pek çok resmî yazışmayı inceleyerek birinci elden kaynaklarla ortaya koymuştur. Varılan sonuca göre Osmanlı yönetimi bu tarz mezhep ve din değişimine olumsuz bakmış ve engellenmesi yönünde bir siyaset izlemiştir. İslamiyet’i terk edip Hıristiyanlığı kabul edenlere yönelik cezaî yaptırımlarından ötürü Osmanlı Devleti’ni sert bir şekilde eleştiren ve siyasî baskı altına alan Avrupa devletlerinin kendi ülkelerindeki din ve mezhep değişikliklerinde izledikleri siyaseti, insanlık dışı muameleleri ortaya koyan yazar, böylece kısmen karşılaştırmalı bir din ve tarih yazım metodu izleyerek okuyucunun olaylara bakışının netleşmesini büyük ölçüde başarmıştır.

Tüm bunlarla birlikte yazar, gerek Tanzimat gerekse Islahat fermanlarının getirmiş olduğu askerlik ile ilgili sorunların da din değiştirme üzerinde etkili olduğunu kaydetmiştir.

Eserin ikinci bölümü Adalarda ve Balkanlar’da bulunan Kripto Hıristiyanlar başlığını taşımaktadır. Yazar bu bölümde öncelikli olarak adaların Osmanlı yönetimine geçmesine ve bu yörelerde faaliyet gösteren tüccarların konumuna değinmektedir. Osmanlı’nın fethinden sonra adalarda ayrıcalıklı bir konum kazanan Ortodoksların Katolikler karşısında üstün bir konuma geldikleri ve bu nedenle de Katoliklerin eski ekonomik çıkarlarını kaybetmemek ve hâkim sınıfın nimetlerinden yararlanmak gibi maksatlarla görünüşte din değiştirdiklerine dikkat çekilmiştir. Yazar bu bölümde Rodos ve Kıbrıs adaları örneğinden hareket ederek konuyu aydınlatmaya çalışmıştır. Rodos’ta Hıristiyanlaşma hadiselerinin 1880’li yıllarda yapılan nüfus sayımı neticesinde anlaşıldığı ifade edilmiştir. Adada mutasarrıflık (valilik) yapan Namık Kemal’in Hıristi-

yanlaşma hadiselerinin temelinde yatan nedenleri ve sorunu çözmeye yönelik arayışlarını da tespit etmiş olan yazar tamamen birinci el belgeler üzerinden olayları aydınlatmaya çalışmıştır. Kıbrıs adasında Kripto Hıristiyanların oluşumunda da yine ekonomik çıkarların etkili olduğuna değinilmiş, Hıristiyanlaşma hadiselerinin yaklaşık Rodos'la aynı zamana tesadüf ettiğine dikkat çekilmiştir. Fakat Kıbrıs'taki Hıristiyanlaşma hadiseleri üzerine Rodos'ta olduğu gibi örneklemeye gidilememiştir. Muhtemelen Kıbrıs'ın yönetiminin İngilizlere devri konuyla ilgili Osmanlı merkezine bilgi akışını kesintiye uğratmış, dolayısıyla da belge kıtlığına yol açmış olabilir. Bununla birlikte Kıbrıs ve Rodos'tan daha az önemli olmayan Girit gibi bir ada ile ilgili bahsin bulunmaması, kanımca yap-bozun bir parçasının eksik kalmasına yol açmıştır.

Bölümün ikinci alt başlığında Balkanlar'daki Kripto Hıristiyanlara değinilmiştir. Bu çerçevede Hıristiyanlaşma hadiselerinin en fazla görüldüğü belirtilen Üsküp, Prizren, Elbasan, İşkodra ve Sırbistan ele alınmıştır. Yazar bölgede faaliyet yürüten Rusya'nın, Avusturya'nın, Papalığın ve diğer misyoner teşkilatların Hıristiyanlaşma hadiselerinde oynadıkları önemli rollere değinmiş, uluslararası krize neden olan ilişkiler yumağına dikkat çekmiştir. Ayrıca tamamen birinci el kaynaklardan hareketle yazar, Prizren, İpek, Priştine ve Lofça kazalarında Hıristiyan olduklarını ifade eden köylerin isim ve hane sayılarını içeren tablolar hazırlayarak konunun anlaşılabilirliğini artırmıştır. Elbasan'daki Hıristiyanlaşma hadisesini inceleyerek Sultan II. Abdülhamit'e geniş bir rapor sunan Binbaşı Recai Bey'in layihasını tespit edip bunu okuyucunun anlayabileceği bir sadelikle eserine dâhil etmesi, sorunun temelinde yatan gerekçelerin fark edilmesi açısından önemlidir. Yazarın, Osmanlı yetkililerinin konuyla ilgili raporları ve sorunun çözümü için ne yapılması gerektiği hakkındaki tekliflerini titizlikle tespit edebilmiş olması eserin değerini artırmaktadır. Zira eserde verilen birinci elden kaynaklarda Osmanlı devlet adamlarının en azından bir kısmının konu ile ilgili bir özeleştiri yaptığı açıkça takip edilebilmektedir. Aynı zamanda dönemin basınında çıkan konuyla ilgili haberler de yazar tarafından tespit edilerek ilgili yerlerde kulla-

nlmiştir.

Eserin üçüncü bölümü Anadolu'daki Kriptolar başlığını taşımaktadır. Böyle olmakla birlikte konu daha çok Yozgat Akdağmadeni'ndeki Kripto İstavriler üzerine yoğunlaşmıştır. Muhtemelen bunda birinci elden kaynakların yazarı yönlendirmesi etkili olmuş olabilir. Yazar bu bölümde Gümüşhane'nin Torul kazasından gelip Akdağmadeni'ne yerleşen İstavrilerin kökeni, göç nedenleri ve inanç biçimlerini açıklamaya çalışmıştır. Eserde Sultan Abdülhamit dönemi Anadolu Müfettişi Ahmet Şakir Paşa'nın konuyla ilgili tespitlerine ve ilgili devlet adamlarına yaptığı uyarılara yer verilerek, Paşa'nın konuyla ilgili çözüm yolları için Saray'a sunduğu layihanın içeriği sadeleştirilerek kaydedilmiştir. İstavriler arasında Hıristiyanlaşma hadiseleri ve bu konuda önemli rol oynayan eşraftan ve papazlardan bir takım kimseler mercek altına alınarak, konu açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Şakir Paşa'nın Sultan Abdülhamit'e gönderdiği raporda dikkati çeken en önemli hususlardan biri de gizli Hıristiyanlar içerisinde medresede uzun yıllar tahsil yapmış, hatta zamanında imamlık dahi yapan kişilerin yer bulmasıdır. Bu arada İstavriler sorununu çözmede yetki sahibi olan bir kısım Osmanlı yerel yöneticilerinin konuyla ilgili acizliği ve/veya davranış şekillerindeki tuhafılık da eserde okuyucunun dikkatine sunulmuştur. Aynı zamanda İstavrileri Hıristiyan olarak tanıtmaya çalışan Fener Rum Patrikhane'sinin çabalarına ve Sillogos Okulları'nın faaliyetlerine de değinilmiştir. Okulların faaliyetleri ile ilgili önemli ayrıntıların verildiği eserde Osmanlı yönetiminin bu okullara bakış açısı ortaya konulmakta ve bir kısım Osmanlı yöneticisinin konuyla ilgili kayıtsızlığı tespit edilmektedir.

Yazarın en önemli tespitlerinden biri de dini ve dünyevi açıdan Hıristiyanlığı farklı yorumlayan hatta çoğu zaman birbirine ters bir pozisyonda bulunan patrikhane ile Sillogos okullarının nasıl ortak çalışma içerisine girdikleri hususudur.

Eserin dördüncü bölümü ise Trabzon'daki Kriptolar başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Trabzon ve çevresi mercek altına alınmaktadır. Öncelikle bölgedeki İslamlaşma sürecinden bahsedil-

mektedir. Bu çerçevede gizli Hıristiyanların varlığının çok daha erken dönemlere dayandığı yönündeki birtakım iddialara yer verilerek Gümüşhane çevresindeki gizli Hıristiyan cemaat olan Kromlular irdelenmektedir. Aynı zamanda Trabzon'daki Hıristiyanların zorla Müslümanlaştırıldığı yönündeki Fener Rum Patrikhanesi'nin iddiası da dönemin birinci elden kaynaklarına göre ortaya konulmuştur. Sonuçta Trabzon ve çevresindeki Hıristiyanlaşma hareketlerinin de Akdağmadeni v.b. diğer yerlerdekilere göre çok farklı saiklerle olmadığı tespit edilmiştir.

Yazar Trabzon'daki Kripto Hıristiyanlara değinirken 2010 yılında beyaz perdeye aktarılan ve Trabzon bölgesindeki Kriptolardan bahseden *Yüreğine Sor* filmi üzerinde de değerlendirme yapmaktadır. Filmin ne kadarının gerçeği yansıttığı ile ilgili olumlu ve olumsuz görüşleri de dikkate alınması gereken bir değerlendirmedir.

Sonuç olarak, Hıristiyanlaşma hadiseleri İslam ve siyaset nokta-i nazarından birçok sakıncalara yol açacağından Osmanlı Devleti tarafından engellendiği tespitinde bulunulmuştur ki bu aslında yalnızca yazarın değil aynı zamanda eserde kullanılan dönemin resmî yazışmalarına yansımış devlet politikasının izlerini de taşımaktadır.

Osmanlı dönemi Kriptoları üzerine yapılan çalışmaların azlığı düşünülürse eser bu alandaki literatüre önemli bir katkı yapmaktadır. Özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve Kriptolar konusu üzerinde çalışmalar yapan diğer araştırmacılar tarafından hemen hemen tamamı görülmemiş olan birinci elden kaynakların kullanılmış olması eserin değerini artırarak onu bir telif eser konumuna yükseltmektedir.

Raif İVECAN

(Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniv.Fen-Edebiyat Fak. Tarih B.)

